

ТУПРОҚ РЕСУРСЛАРИ

РЕЖА

1

- Литосфера ва тупроқ тушунчаси

2

- Тупроқнинг экологик функциялари ва фойдали хусусиятлари

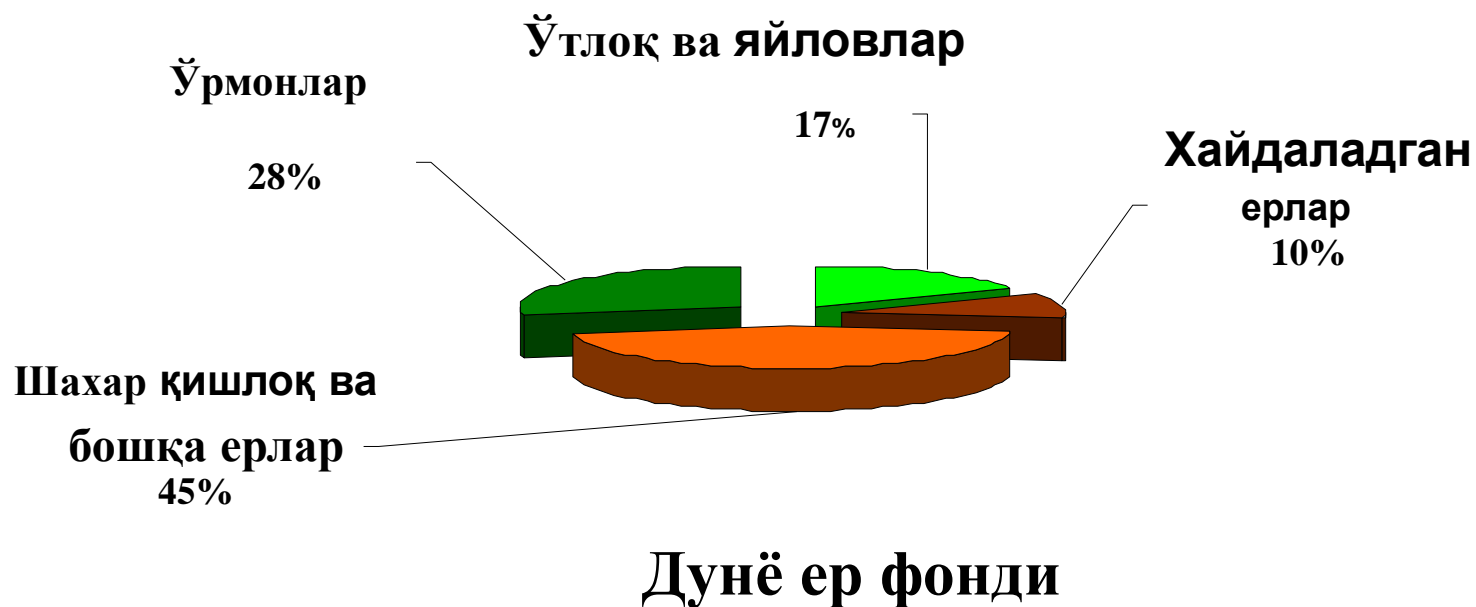
3

- Тупроқ ресурсларига экологик омилларни таъсири ва унда бўладиган узгаришлар: тупроқ эрозияси, шўрланиши, ботқоқланиши, ифлосланиши

4

- Тупроқни унумдорлигини ва бошқа хусусиятларини қайта тиклаш

1. 08.07.1998 й. Ўзбекистон Республикаси ер Ўз. Рес. кодекси
2. 28.08.1998 й. Давлат ер кадастри Ўз. Рес. Қонуни
3. 25.04.1997й. Геодезия ва картография Ўз. Рес. Қонуни

Литосфера – грек тилида «тош ўрам».

Ернинг тош ўрами сатҳининг ташқи тузилиши - рельеф.

Ернинг қаттиқ ҳолатдаги тош ўрамнинг қалинлиги:

- океан тубида 5-7 км,
- қуруқликдаги 30-40 км
- тоғли ўлкаларда 70-80 км гача,

Тупроқ – қуруқликни қоплаган сайёрамизнинг мустақил маҳсус биологик кобиғидир.

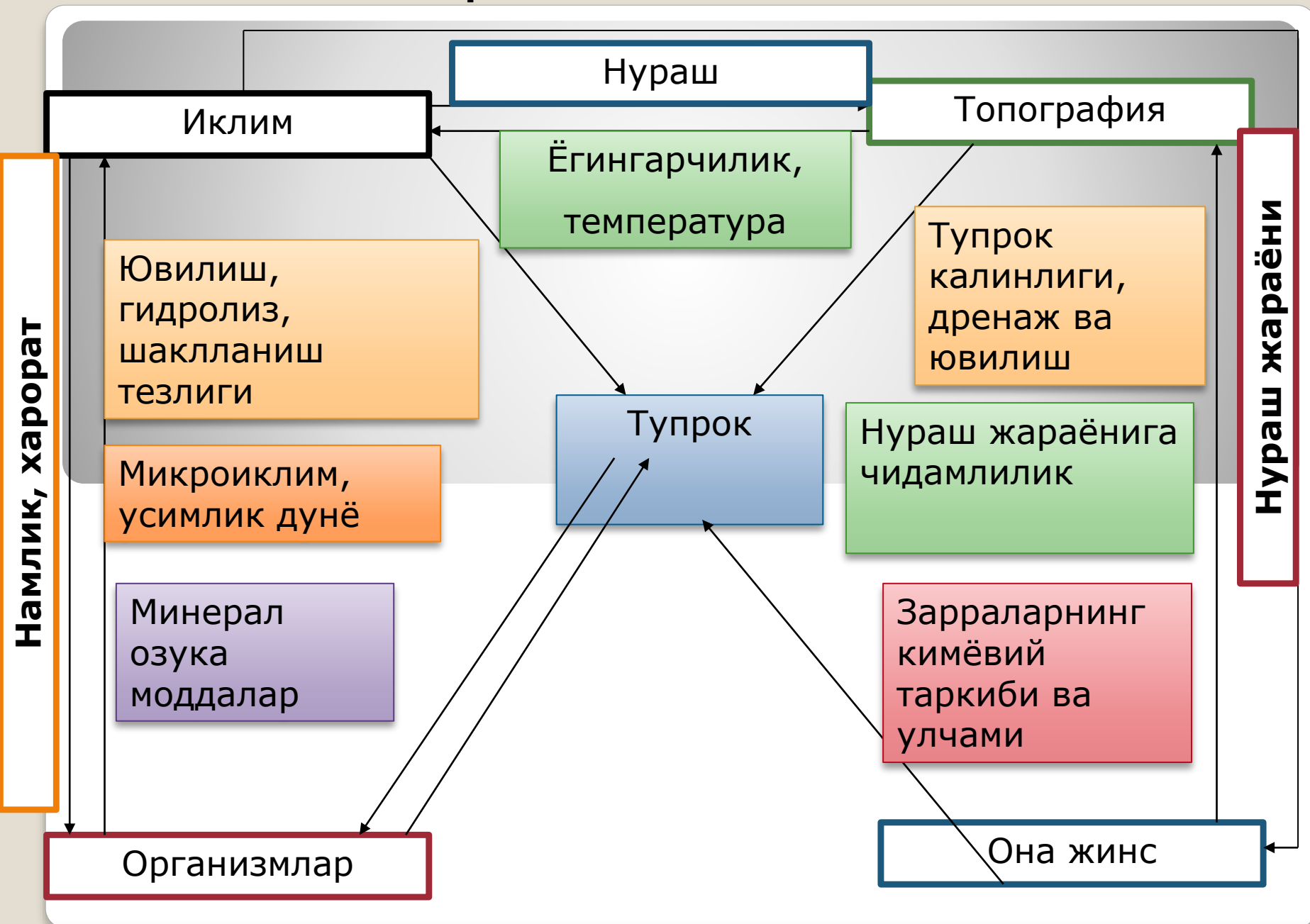
Тупроқ тўғрисидаги таълимотни рус олими **Докучаев В.В.** яратди. Тупроқ қуйидаги уни ҳосил қилувчи агентларни ўзаро фаолиятларини махсулоти: *жойни иқлими, ундаги ўсимликлари ва тирик организмлари, ер тuzилиши ва уни ёши, мутлоқ (абсолют) баландлиги ва тупроқ ҳосил қилувчи она тоғ жинслари.*

Ўрта ҳисобида 1,5-2 см қалинликдаги тупроқ қатламининг ҳосил бўлиши учун 100 йил вақт зарур бўлади.

Тупроқ кесими: 1-хазон тўшами; 2- чиринди; 3- ювилиш қатлами; 4-минерал тузлар тўпланадиган қатлам; 5- тагзамин (Криксунов, 1995)

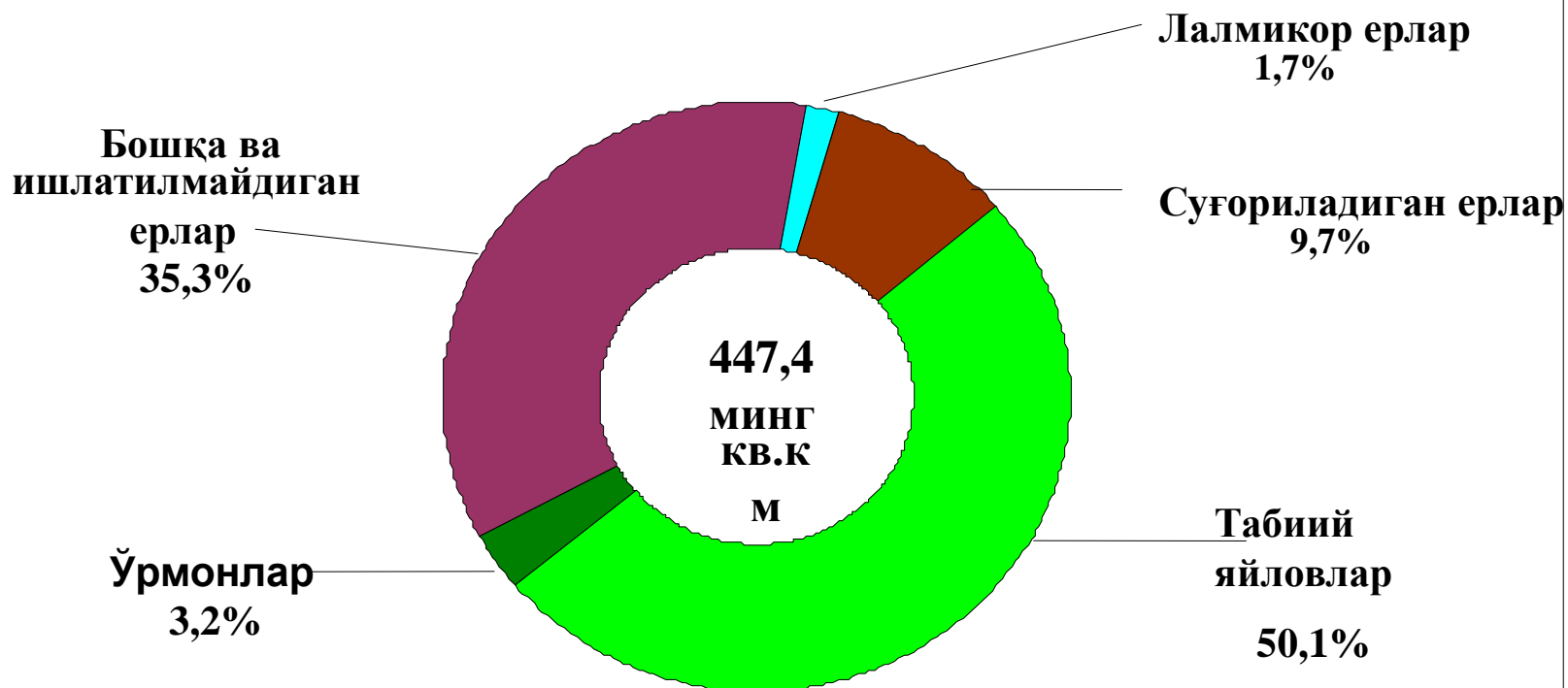
ТУПРОҚ ХОСИЛ КИЛУВЧИ ОМИЛЛАР

САЙЁРАМИЗНИНГ ЕР ЗАХИРАЛАРИ (ФОНДИ)

№	Ерларнинг тоифаси	Майдон и млн. км ²	Қуруқликка нисбатан, %
1	Музликлар билан қопланган ерлар	16,3	11,0
2	Тундра ва баланд тоғлардаги саҳролар	5,0	3,3
3	Тупроқ ва тундра ўрмонлари билан қопланган ерлар	7,0	4,7
4	Ботқоқликлар, кўл, дарёлар ва сув омборлари билан банд ерлар	7,2	4,8
5	Иссиқ (арид) ҳудудлардаги саҳролар, қоялар ва соҳиллардаги қумликлар	18,2	12,2
6	Ўрмонлар билан қопланган ерлар.	40,3	27,0
7	Табиий утлоқлар ва бўтазорлар билан қопланган ерлар	28,5	19,0
8	Дехқончилик билан банд ерлар	19,0	13,0
9	Аҳоли яшаш жойлари ва саноат бинолари билан банд бўлган ерлар	3,0	2,0
10	Эрозия, шўрланиш, ботқоқланиш ва бошқа омиллар туфайли вужудга келган ташландиқ ерлар	4,5	3,0
Ҳаммаси:		149,0	100,0

Ўзбекистонда ер ресурсларидан фойдаланиш

Ўзбекистон Республикасининг ер фонди

Ўзбекистон Республикасининг умумий майдони **44,9** млн га **31** млн га аграр соҳада фойдаланилади. Аммо, уларнинг асосий қисми (26.5 млн гектар) чўл-сахро (арид) минтақаларда жойлашган, унумдорлиги паст, сув билан кам таъминланган, интенсив деҳқончилик учун ноқулай ерлардан иборат. Шунинг учун улардан ҳозирда асосан **махаллий яйлов сифатида** фойдаланилади.

13,7 млн гектар майдон эса баланд тоғликлар, сувликлар билан банд бўлган ва бошқа шу каби деҳқончилик учун яроқсиз ерлар ҳисобланади. Қишлоқ хўжалигида фойдаланилаётган ерларнинг **4,5** млн гектари ҳайдалма ерлар, шундан 4,2 млн гектари суғориладиган ерлар ҳисобланади ва мана шу майдонда ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 97%и етиштирилади.

Ўзбекистон Республикаси ер фонди 44,9 млн. га ни ташкил қилади. Ер фонди қуйидаги тоифаларга ажратилади:

- қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар;
- аҳоли пунктларининг ерлари;
- саноат, транспорт, алоқа, муҳофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар;
- табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, рекреация мақсадларига мўлжалланган ерлар;
- тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар;
- ўрмон фонди ерлари;
- сув фонди ерлари;
- захира ерлар.

Тупроқнинг асосий ҳусусияти – унинг **унумдорлиги**.

Тупроқ унумдорлиги - тупроқнинг ўсимлик ва организмларнинг оптимал яшаш шароитлари (озуқа элементлари, сув, илдизларини ҳаво ва иссиқлик) билан таъминлай олиш ҳусусияти.

Гумус тупроқ ҳосил бўлиши жараёнида ўсимлик ва бошқа организмларнинг қолдиқларини мураккаб қайта ўзгариши оқибатида ҳосил бўлади. У тупроқнинг турли ташқи физик, кимёвий ва биологик таъсирларга булган барқарорлиги(чидамлиги)ни таъминлайди.

ТУПРОКНИНГ АСОСИЙ ЭКОЛОГИК ФУНКЦИЯЛАРИ:

1.

- Тупроқ потенциал энергияни (Ер юзасига етиб келадиган 10^{20} - 10^{21} ккал миқдордаги энергиянинг 10^{17} - 10^{18} ккалорияси тупроқда тўпланади), намликни, озуқа моддаларни тўплаш, ўсимликлар ва бошқа кўплаб организмларни зарур ҳаётий шароитлар билан таъминлаш каби муҳим ҳусусиятларга эга.

2.

- Тупроқ қарийб барча элементларнинг геохимёвий аккумулятори бўлиб, уларни сув ва бошқа омиллар таъсирида ювилиб кетишидан сақлайди

3.

- Тупроқ кўплаб организмлар учун ўзига ҳос яшаш муҳити вазифасини бажаради. Айниқса, кўйи даражадаги мавжудотлар ва хашаротлар ҳамда кўплаб ҳайвонларнинг ҳаёти тупроқ билан чамбарчас боғлиқдир. Бир грамм тупроқда 1,5 млн гача амёба, инфузория, сув ўтлари каби содда организмлар ва 3 млрд донагача микроб ва бактериялар яшаши мумкин.

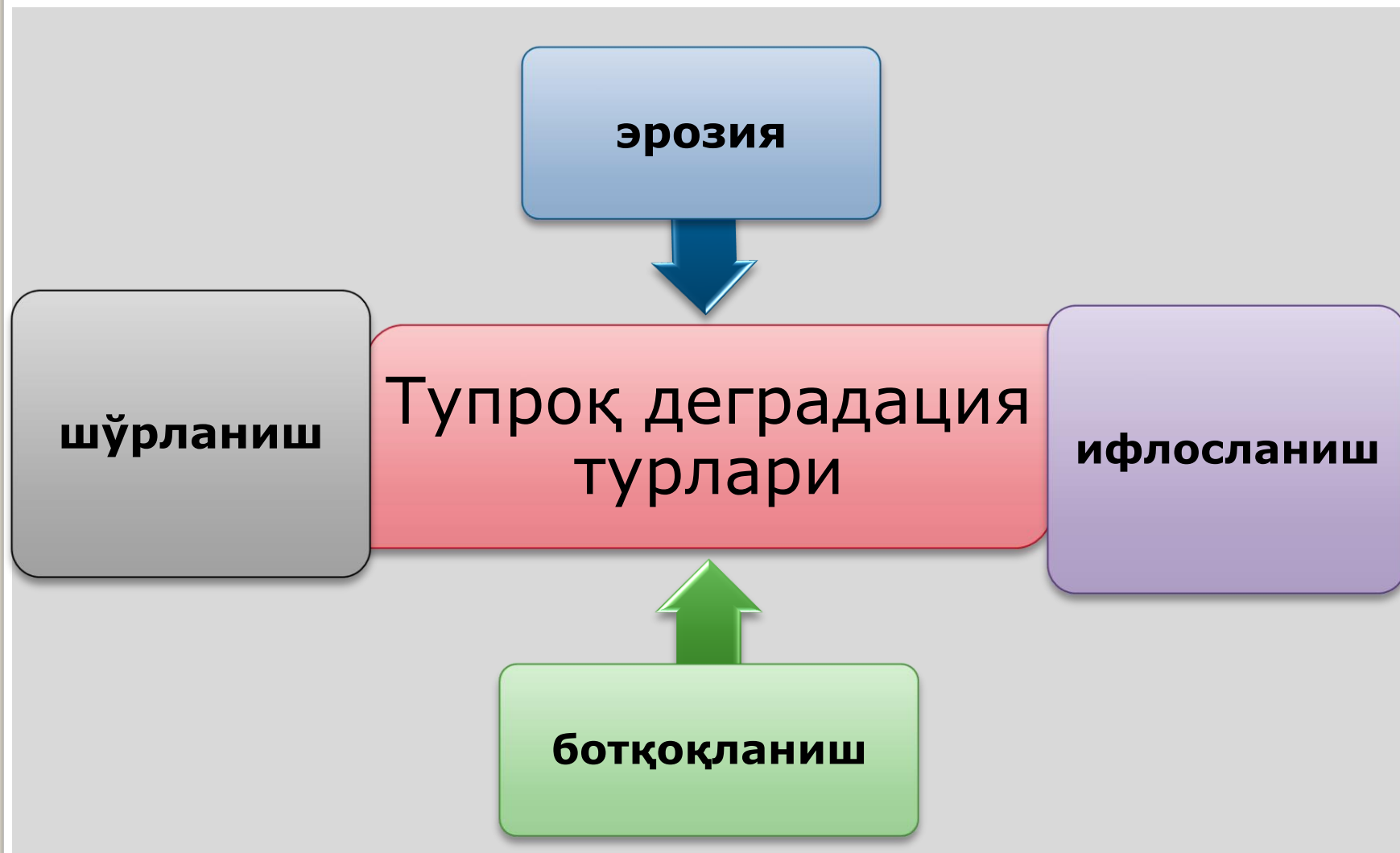
4.

Тупроқ биосферада кечадиган карийиб барча жараёнларда муҳим компонент сифатида иштироқ этади; биологик(кичик) модда айланишида, экотизим ва биосферанинг барқарорлигини таъминлашда етакчи ўрин тутди.

5

Тупроқ биосферадаги ўз-ўзини тозалаш жараёнида асосий роль уйнайди, атроф-мухитни ифлословчи жуда кўплаб моддаларга нисбатан табиий, универсал, биологик адсорбент ва нейтрализатор ҳисобланади. Тупроқ иқтисодий, ҳаётий ва экологик аҳамиятига кўра ҳеч нарсага тенглаштириб бўлмайдиган табиий ресурсдир

Тупроқ қатламига экологик омиллар таъсири
натижасида тупроқ деградация жараёнига учрайди

Тупроқ деградация жараёнлари:

1

- **Тупроқ эрозияси** - тупроқнинг юза унумдор қатламларининг сув, шамол, ва бошқа антропоген таъсирлар остида ювилиб, учириб кетилиши ва емирилиши

2

- **Шамол эрозияси – дефляция** – жараёнида тупроқнинг энг унумдор қатлами шамол таъсирида учирилиб кетади. Дефляция тез-тез шамол эсиб турувчи, енгил тупроқли, ўсимлик қоплами яхши ривожланмаган ҳудуларда тез авж олади.

3

- **Бўйлама эрозия (жарланиш)** - нишаблик ерларда ёғин-сочин ёки суғориш сувларининг торроқ майдонда кучли оқим вужудга келиши туфайли тупроқни бўлама (тик) йўналишида емирилши.

4

- **Шўрланиш** - тупроқнинг ўсимликлар ўсадиган юқори қатламларида экинлар ва бошқа организмларга зарали бўлган осон эрувчан тузларнинг мўеридан ортиқча тўпланиши.
- **Бирламчи (табiiй)** шўрланиш тупроқ ҳосил қилувчи тоғ жинси таркибидаги тузлар ҳисобига юз беради
  - **Иккиламчи (сунний)** шўрланиш – қишлоқ хўжалик экинларини суғориш жараёнида ер ости сув сатҳининг кўтарилиши ва уни буғланиши ҳамда шўрроқ сув билан суғориш натижасида юз беради

Тупроқ эрозияси ва дефляциясининг олдини олишга қаратилган тадбирлар қўйидаги 4 та гуруҳга бўлинади:

**Ташкилий-
хўжалик
тадбирлари**

**Агротехник
тадбирлар**

**Ўрмон-
мелиоратив
тадбирлар**

**Гидротехник
тадбирлар**

СУҒОРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ТОМЧИЛАТИБ СУҒОРИШ

СУҒОРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ИРРИГАЦИОН ЭРОЗИЯГА УЧРАГАН МАЙДОНЛАРНИ СУҒОРИШ

**СУҒОРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ
ЭКРАНЛАШТИРИЛГАН ЭГАТЛАРДАН СУҒОРИШ**

Назорат саволлари ва топшириқлар

- Дунё ер фонди қандай тақсимланган?
- Тупроқ деб нимага айтилади?
- Тупроқнинг биосфера ва жамият ҳаётидаги аҳамиятини баҳоланг.
- Инсоннинг тупроқларга таъсири ва унинг оқибатлари
- Эрозия деб нимага айтилади?
- қандай эрозия турларини биласиз?
- Эрозияга қарши қандай кураш чоралари мавжуд?
- Тупроқларнинг шўрланиши ва унинг олдини олиш муаммолари.
- Чўлга айланиш ва унга қарши кураш чоралари.
- Ер ости қазилмаларини муҳофаза қилиш деганда нима тушунилади? қандай фойдали қазилмаларни биласиз
- Ўзбекистондаги минерал ресурслар захиралари ҳақида нмаларни биласиз?